

УДК 347.962:347.95(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.68>

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СУДАМИ СПРАВ ПРО УСИНОВЛЕННЯ

Хобленко В.І.,*здобувач вищої освіти**магістерського рівня юридичного факультету,**Сумський національний аграрний університет*

ORCID: 0009-0006-6365-5655

e-mail: vova7716@ukr.net

Хобленко В.І. Процесуальні особливості розгляду судами справ про усиновлення.

У статті досліджуються процесуальні особливості розгляду судами справ про усиновлення в Україні як окремої категорії цивільних справ, що потребують підвищеного рівня гарантій захисту прав дитини та забезпечення законних інтересів усиновлювачів. У центрі уваги перебувають положення Глав 1 і 5 Розділу IV Цивільного процесуального кодексу України, що визначають порядок провадження у справах про усиновлення.

Розкрито питання складу суду, учасників справи, змісту та форми заяви про усиновлення, особливостей доказування та встановлення обставин, які мають істотне значення для вирішення справи. Особлива увага приділена ролі органів опіки та піклування, а також суду як активного суб'єкта у збиранні та перевірці доказів, оскільки від їхньої діяльності залежить дотримання принципу найвищих інтересів дитини.

На основі аналізу наукових праць вітчизняних авторів: О. Коваленко, Я. Тубольцевої, М. Шевелухи та узагальнення судової практики визначено основні проблеми, що виникають при розгляді таких справ: відсутність єдиних стандартів оцінки житлових і матеріальних умов усиновлювача, складнощі у залученні дитини до процесу, нечіткість процедур міжнародного усиновлення, а також недостатня уніфікація документального забезпечення справ. Запропоновано шляхи вдосконалення процесуального порядку шляхом підвищення ролі суду у ініціюванні доказів, удосконалення взаємодії судів із органами опіки та створення єдиної методики оцінювання готовності до усиновлення.

Результати дослідження спрямовані на формування цілісного уявлення про процесуальні механізми розгляду справ про усиновлення та вдосконалення судової практики в частині захисту прав дитини, відповідно до міжнародних стандартів і принципів сімейного права.

Додатково наголошується на важливості підвищення кваліфікації соціальних працівників та представників органів опіки у сфері усиновлення. Важливо забезпечити єдину інформаційну базу щодо дітей, які можуть бути усиновлені, та осіб, що подали заяви про усиновлення, що сприятиме прозорості та запобіганню зловживанням у цій сфері.

Також доцільним є розроблення чітких процесуальних механізмів співпраці між судами, міжнародними організаціями та консульськими установами при здійсненні міждержавного усиновлення, що відповідає положенням Гаазької конвенції 1993 року.

Реалізація запропонованих заходів сприятиме підвищенню довіри до судової системи, зміцненню гарантій дотримання прав дітей та забезпеченню стабільності сімейних правовідносин в Україні.

Ключові слова: усиновлення, судовий розгляд, окреме провадження, процесуальні гарантії, права дитини, орган опіки та піклування, заява про усиновлення, судові рішення, цивільне процесуальне право.

Khoblenko V.I. Procedural features of the consideration of adoption cases.

The article examines the procedural features of court proceedings in adoption cases in Ukraine as a distinct category of civil cases that require an increased level of guarantees for the protection of the child's rights and the lawful interests of the adopters. The focus is placed on Chapters 1 and 5 of Section IV of the Civil Procedure Code of Ukraine, which regulate the procedure for handling adoption cases.

The study analyzes the composition of the court, the participants in the proceedings, the content and form of the adoption application, as well as the peculiarities of evidence collection and the establishment of facts significant for the resolution of the case. Particular attention is paid to the role of guardianship and custody authorities, the prosecutor, and the court as active participants in the collection and verification of evidence, since their actions directly ensure compliance with the principle of the best interests of the child.

Based on the analysis of scientific works by Ukrainian scholars (O. Kovalenko, Ya. Tuboltseva, M. Shevelukha) and the generalization of judicial practice, the main issues in the consideration of adoption cases are identified: the absence of unified standards for assessing the adopter's living and material conditions, difficulties in involving the child in the process, ambiguity of procedures for international adoptions, and insufficient unification of document requirements. The article proposes ways to improve the procedural framework—strengthening the court's role in initiating evidence, enhancing cooperation between courts and guardianship authorities, and developing a unified methodology for evaluating adoption readiness.

The results of the study aim to form a comprehensive understanding of the procedural mechanisms of adoption case consideration and to improve judicial practice in protecting children's rights in accordance with international standards and principles of family law.

Additionally, the article emphasizes the importance of improving the qualifications of judges, social workers, and representatives of guardianship authorities in the field of adoption. It is crucial to establish a unified information system on children available for adoption and on individuals who have submitted adoption applications, which would promote transparency and prevent abuse in this sphere.

It is also advisable to develop clear procedural mechanisms for cooperation between courts, international organizations, and consular institutions in the implementation of intercountry adoptions, in accordance with the provisions of the 1993 Hague Convention.

The implementation of the proposed measures will help strengthen public trust in the judiciary, enhance guarantees for the protection of children's rights, and ensure the stability of family relations in Ukraine.

Key words: adoption, court proceedings, special proceedings, procedural guarantees, child's rights, guardianship and custody authority, adoption application, court decision, civil procedural law.

Постановка проблеми. Питання усиновлення в сучасному правовому полі України залишається одним із найважливіших напрямів сімейного права, оскільки стосується захисту інтересів найбільш вразливої категорії – дітей, які потребують сімейного піклування. Усиновлення як інститут забезпечує передачу дитини в повноцінну сім'ю, встановлення батьківсько-ділових відносин та закріплення нових правових зв'язків, що має глибокі соціальні і правові наслідки. У зв'язку з цим процесуальні гарантії, що супроводжують розгляд справ про усиновлення, набувають особливого значення: від правильності та повноти процесуальних дій залежить не лише юридична визначеність, а й реальний захист прав і інтересів дитини.

Актуальність теми зумовлена необхідністю оцінити, наскільки чинні процесуальні норми і практика їх застосування забезпечують належний баланс між правом дитини на захист і правом дорослих на створення сім'ї через усиновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях Коваленко О.О. висвітлено питання процесуального порядку розгляду справ про усиновлення в окремому провадженні, зокрема акцентовано на ролі суду у збиранні доказів, участі органів опіки та піклування, а також на необхідності ретельного дослідження умов життя усиновлювачів. Авторка звертає увагу на важливість дотримання принципу пріоритету інтересів дитини при прийнятті рішень. Тубольцева Я.С. у своїх працях аналізує особливості суб'єктного складу у справах про усиновлення, наголошуючи на значенні участі органів опіки, а також самої дитини, якщо вона здатна висловити власну думку. Дослідниця детально розглядає правову регламентацію судового процесу, пропонуючи вдосконалення правових механізмів забезпечення справедливого розгляду таких справ. Шевелуха М.О. зосереджується на проблемах застосування норм окремого провадження у справах про усиновлення, підкреслюючи недосконалість чинної судової практики та необхідність чіткого визначення меж судової дискреції.

Законодавча база дослідження включає, перш за все, норми Цивільного процесуального кодексу України. (далі – ЦПКУ України) та Сімейного кодексу України (далі – СКУ). ЦПКУ містить спеціальні положення щодо окремого провадження, зокрема тих, що стосуються сімейно-правових відносин; у межах цього дослідження опрацьовано Глави 1 та 5 Розділу IV ЦПК України як нормативну основу процесуального забезпечення розгляду справ про усиновлення [5].

Мета дослідження полягає у виявленні та системному аналізі ключових процесуальних особливостей розгляду судами справ про усиновлення, зокрема складу суду, кола учасників, вимог до заяви про усиновлення, переліку обставин, які підлягають встановленню, та доказів, на підставі яких суди роблять свої висновки.

Методологічною основою дослідження є порівняльно-правовий, формально-логічний та системний аналіз правових норм.

Виклад основного матеріалу. Розгляд справ про усиновлення в Україні має низку процесуальних особливостей, які спрямовані на захист інтересів дитини та забезпечення законності і об-

ґрунтованості прийнятих рішень. Законодавче регулювання цього процесу закладено в Цивільному процесуальному кодексі України та Сімейному кодексі України; чинна редакція ЦПК України була прийнята Законом України від 18 березня 2004 року № 1618-IV і періодично оновлюється, що слід враховувати при аналізі норм і практики їх застосування [5].

Склад суду при розгляді справ про усиновлення визначається положеннями ЦПКУ України з врахуванням особливостей таких справ. Частиною 4 ст. 293 ЦПКУ визначено, що розгляд справ про усиновлення проводиться судом у складі одного судді і двох присяжних.

Така практика обґрунтовується потребою залучення до вирішення питань сімейних відносин і долі дитини, представників громадськості в складі суду.

Участь у справі про усиновлення обов'язково мають заявник (особа, яка бажає усиновити дитину або повнолітню особу) та орган опіки і піклування або уповноважений орган виконавчої влади, висновок якого має важливе значення для суду. Законодавство підкреслює обов'язковість участі органу опіки, оскільки цей орган здійснює попередню перевірку житлових і матеріальних умов, стану здоров'я та психосоціальної придатності усиновлювачів, а також визначає, чи відповідає усиновлення інтересам дитини. Практика судів підтверджує, що відсутність такого висновку або неналежна участь органу опіки може стати підставою для відкладення або відмови у прийнятті рішення про усиновлення до отримання необхідних матеріалів [2].

Згідно частини 1 ст. 218 СКУ Дитина як суб'єкт права має особливий статус у розгляді справ про усиновлення. Якщо дитина за віком та станом здоров'я здатна усвідомити суть усиновлення, закон передбачає її обов'язкове залучення до процесу - дитина повинна бути викликана до суду на слухання або її думка має бути урахована іншим способом, з урахуванням віку й індивідуальних особливостей. Суд зобов'язаний перевірити наявність згоди дитини (у разі необхідності) або з'ясувати її думку, а також оцінити, чи не суперечить майбутнє усиновлення інтересам дитини [7]. Роль суду в цьому контексті – не лише формальна фіксація згоди, а комплексна оцінка психофізичного стану дитини, її відношення до потенційних усиновлювачів і можливих ризиків для її розвитку.

Окрім заявника та органу опіки, у справі можуть брати участь інші заінтересовані особи: законні представники дитини, родичі за походженням, особи, які раніше мали піклування або виховання дитини, а також інші громадяни чи установи, яких суд вважатиме за потрібне допитати або викликати. Наявність заінтересованих осіб може впливати на процес доказування та встановлення обставин, які мають юридичне значення для прийняття рішення про усиновлення, зокрема щодо причин позбавлення батьківських прав, відсутності батьків, їхньої згоди або наявності підстав для усиновлення без згоди. Важливо, що процесуальними нормами суду надається можливість за необхідності викликати свідків, призначити експертизи та отримати додаткові документи від державних органів.

Частиною 1 ст. 223 СКУ встановлено, що заяву про усиновлення особа, яка бажає усиновити, подає до суду власноруч - подання через представника не допускається [7]. Що підкреслює індивідуальний та добровільний характер волевиявлення щодо усиновлення. Водночас інші учасники процесу, зокрема орган опіки та піклування або заінтересовані особи, можуть бути представлені уповноваженими особами згідно з процесуальними правилами, якщо це передбачено законом. Суд при цьому має контролювати правомочність представництва, наявність належних повноважень і те, щоб процес не був формально знеособлений у спосіб, що унеможливорює вивчення істини у справі.

Права і обов'язки учасників процесу у справах про усиновлення визначаються загальними принципами цивільного процесу та спеціальними нормами, що враховують інтереси неповнолітніх. Усиновлювач має право пред'являти докази, заявляти клопотання, брати участь у допитах біологічних батьків, представників органу опіки, опікунів, самої дитини чи свідків і подачі пояснень. Усиновлювачі та їх законні представники мають право бути вислуханими, захищати інтереси дитини, подавати заперечення та клопотання. Положеннями частини 1 ст. 89 ЦПКУ визначено, що суд, у свою чергу, несе обов'язок всебічно, повно і неупереджено з'ясувати обставини справи, ініціювати необхідні доказові заходи, призначати експертизи, робити запити до закладів охорони здоров'я, соціальних служб, органів реєстрації актів цивільного стану та інших установ [5]. Це передбачає активну процесуальну позицію суду у встановленні істини, оскільки рішення про усиновлення має далекосяжні наслідки для долі дитини.

Особливою складністю є оцінка здатності дитини усвідомлювати наслідки усиновлення. Частиною 1 ст. 211 СКУ передбачено, що суд має враховувати вік, стан здоров'я, емоційно-психологічний розвиток дитини та її можливість сформулювати волевиявлення. У практиці це часто реалізується через залучення психологічних або медичних експертів, опитування дитини в присутності психолога або через орган опіки, а також шляхом аналізу сімейних обставин і взаємин між дитиною та потенційними усиновлювачами [7]. Критичним є презумпція належного захисту прав дитини:

навіть якщо дитина формально висловила згоду, суд оцінює, чи дійсно таке волевиявлення відображає її інтереси.

Заява про усиновлення в Україні має чітко визначений зміст і правові наслідки, тому підготовка та подання такої заяви вимагають дотримання як матеріальних, так і процесуальних вимог.

Частиною 1 ст. 223 СКУ передбачено, що заяву про усиновлення подає особисто особа, яка бажає усиновити дитину; подання через представника не допускається, і заява може бути відкликана тільки до набрання чинності рішенням суду про усиновлення. [7].

Ця норма підкреслює індивідуальний характер волевиявлення особи, яка прагне взяти на себе батьківські обов'язки, а також створює додаткову процесуальну гарантію проти формального підходу до питання усиновлення. При цьому заяву подають до суду за місцем проживання дитини або за місцем проживання заявника відповідно до підсудності, визначеної Цивільним процесуальним кодексом України. Згідно до частини 1. ст. 185 ЦПКУ підкреслюється, що відсутність належним чином оформленої заяви або її подання з порушенням установлених вимог може стати підставою для повернення заяви або відкладення провадження до усунення недоліків [5].

Постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 р. № 905 «Про затвердження порядку усиновлення (удочеріння) дітей» зазначає визначений перелік відомостей і документів, які супроводжують заяву про усиновлення. До типового пакета документів, що подається при реєстрації кандидатом на усиновлення та при зверненні до суду, належать: копія паспорта або іншого документа, що посвідчує особу, копія ідентифікаційного коду (РНОКПП), копія свідоцтва про шлюб за наявності, довідка про доходи за останні шість місяців або копія податкової декларації за попередній рік, медичний висновок про стан здоров'я усиновлювача, документ, що підтверджує право власності або користування житловим приміщенням, довідка про відсутність судимості або витяг з Єдиного державного реєстру досудових розслідувань для подання до суду з метою усиновлення дитини, а також висновок органу опіки і піклування про доцільність усиновлення та відповідність інтересам дитини. У разі, коли усиновлення здійснюється одним з подружжя, потрібно додатково нотаріально засвідчена згода другого з подружжя, а при усиновленні дитини іноземцями чи громадянами, що проживають за кордоном, до пакета додаються документи іноземних установ із перекладом і належною легалізацією або апостилом. Практика державних служб, зокрема Міністерства соціальної політики та Служби у справах дітей, наполягає на тому, що неповний комплект документів, відсутність медичних висновків або висновку органу опіки значною мірою ускладнюють або роблять неможливим подальший розгляд справи в суді.

Оскільки усиновлення безпосередньо торкається прав та інтересів дитини, суд при розгляді заяви керується обов'язковою участю заявника та органу опіки і піклування або уповноваженого органу виконавчої влади; якщо дитина за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, її залучають до розгляду справи. Цивільний процесуальний кодекс встановлює, що суд розглядає справу з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати. Це означає, що орган опіки не лише надає адміністративний висновок, а й бере участь у судовому засіданні, аргументує свою позицію, надає матеріали перевірок щодо житлових умов, матеріального становища та соціально-психологічного стану сім'ї, а також може ініціювати проведення експертиз або додаткових перевірок. Відсутність якісного висновку органу опіки або його формальний характер часто є підставою для відкладення розгляду у практиці судів.

При підготовці до судового розгляду ключовим завданням є з'ясування та доказування обставин, які мають істотне значення для прийняття рішення про усиновлення. До таких обставин належать; стан здоров'я усиновлювача та дитини, матеріальне становище заявника, умови проживання та право на житло, сімейний стан усиновлювача, його мотивація, ставлення до виховання дитини, а також правовий статус біологічних батьків дитини - зокрема наявність або відсутність їхньої згоди, факт позбавлення батьківських прав, встановлення недієздатності чи тривалого місця перебування за межами України.

Частиною 1 ст. 224 СКУ встановлено, що суд при прийнятті рішення враховує саме ці обставини, а доведення їх покладається як на заявника, так і на органи, які здійснювали перевірку, у формі матеріалів справи, експертних висновків, а також за допомогою допиту свідків і витребування відомостей із державних реєстрів [7]. Саме наявність повної доказової бази за цими обставинами набуває вирішального значення для висновку суду про те, чи відповідає усиновлення інтересам дитини [3].

Особливу увагу слід приділити випадкам усиновлення за участю іноземних громадян або у разі, коли документи подаються з-за кордону. У таких ситуаціях подані документи мають бути перекладені українською мовою та легалізовані у встановленому порядку. Якщо держава, яка видала відповідні документи, є учасницею Гаазької конвенції про скасування вимоги легалізації іноземних офіційних документів, для їх визнання достатньо проставлення апостиля, а переклад повинен бути

нотаріально посвідчений. Якщо ж держава не є стороною зазначеної Конвенції, застосовується процедура консульської легалізації. Практичні строки отримання апостиля або проведення консульської легалізації визначаються відповідно до законодавства.

Окремим напрямом є оцінка психологічної придатності усиновлювача та спроможності створити дитині належні умови розвитку. Суди і органи опіки зазвичай звертаються до висновків психологів, соціальних педагогів та інших фахівців, які надають інформацію про емоційний стан заявника, його стосунки в сім'ї, ставлення до виховання дітей, а також про можливі ризики, пов'язані зі шкідливими звичками чи хронічними захворюваннями. Результати таких обстежень мають бути оформлені у вигляді письмових висновків, які долучаються до матеріалів справи і розглядаються судом у сукупності з іншими доказами. Відсутність належних висновків чи сумнів у їхній об'єктивності може спонукати суд призначити додаткові експертизи або залучити спеціалістів державних чи громадських установ для додаткового вивчення ситуації [4].

Підготовка доказів і порядок їх дослідження в суді потребують взаємодії заявника з органами опіки та судом. У багатьох випадках орган опіки проводить комплексну перевірку, яка включає інспекційні візити за місцем проживання, опитування родичів і сусідів, отримання медичної інформації від заявника та інших осіб подальше оформлення висновку про відповідність умов усиновленню. Суд, вивчивши матеріали такої перевірки, може запросити свідків, призначити судові експертизи, витребувати додаткові документи і, за потреби, відмовити у визнанні усиновлення допустимим, якщо буде встановлено загрозу інтересам дитини. Такий процес має на меті забезпечити баланс між правом особи на сім'ю і правом дитини на безпеку та всебічний розвиток.

Підготовка справи про усиновлення починається з моменту відкриття провадження у справі, після чого суддя здійснює комплекс дій, спрямованих на забезпечення можливості всебічного, повного та оперативного дослідження матеріалів. Під час підготовки суддя вирішує питання про обов'язкову участь у справі органу опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади у разі, коли провадження відкрито за заявами іноземних громадян, перевіряє належність і повноту поданих документів, встановлює перелік доказів, які додатково повинні бути надані суду або витребування, і визначає необхідність проведення попереднього судового засідання з метою з'ясування кола учасників, строків та процесуальних дій. У цьому етапі суддя може витребувати від органів соціального захисту, медичних установ, закладів освіти та органів реєстрації актів цивільного стану документи, необхідні для з'ясування житлових, матеріальних та медичних умов, а також призначити судові експертизи з метою отримання фахових висновків щодо психологічної придатності усиновлювача і стану здоров'я дитини. Порядок та обсяг підготовчих дій визначені положеннями статей 311–312 ЦПКУ, які регулюють порядок відкриття провадження у справах про усиновлення, підготовку справи до судового розгляду, а також права суду щодо витребування документів і призначення експертиз [5].

Практично підготовка справи означає, що суд формує матеріали, перевіряє наявність висновку органу опіки та піклування про доцільність усиновлення і відповідність його інтересам дитини, а також вимагає долучення до справи документів, які мають для рішення істотне значення. До такого висновку органу опіки зазвичай додаються результати інспекційних візитів за місцем проживання, відомості про сімейні та побутові умови, дані про доходи, характеристики з місця роботи, висновки психологів і соціальних працівників.

Якщо подані матеріали відсутні або потребують уточнення, суд відповідно до положень статей 185, 311 та 312 ЦПКУ може залишити заяву без руху, надати заявнику строк для усунення недоліків або відкласти розгляд справи до подання необхідних документів. У разі суттєвих прогалин у підготовці матеріалів суд має право відкласти розгляд справи для забезпечення повноти доказової бази. Строки для усунення недоліків встановлює суд, який розглядає справу, відповідно до положень ст. 185 ЦПКУ [5].

Підготовче судове засідання, яке може бути проведено судом котрий готує справу до розгляду, служить інструментом для з'ясування можливості врегулюванні організаційних підготовчих питань. визначення переліку доказів, що підлягають дослідженню на основному засіданні. На підготовчому засіданні з'ясовуються ; чи викликані та повідомлені всі заінтересовані особи, чи належним чином оформлені документи, чи існує необхідність у призначенні експертиз, а також вирішуються організаційні питання щодо строків і послідовності доказових дій. Підготовче судове засідання не є обов'язковим у кожній справі, і суд вирішує питання про його призначення в межах розумного строку; водночас у справах, де виникають сумніви щодо соціально-психологічної придатності усиновлювача чи стану дитини, практика показує доцільність такої підготовчої стадії для забезпечення належного рівня захисту інтересів неповнолітнього.

У процесі підготовки та під час судового розгляду суд має широкі повноваження щодо забезпечення доказів: він може витребувати медичні карти, результати лабораторних обстежень, відо-

мості про щеплення, документи про право користування чи власності житлом, довідки про доходи та склад сім'ї, витяг з Єдиного державного реєстру судових рішень про наявність або відсутність судимостей, а також характеристики з місця роботи. Суд може призначити судово-психологічну, судово-психіатричну або соціально-педагогічну експертизу для оцінки емоційно-психологічного стану дитини та здатності усиновлювача забезпечити її належний розвиток. Такі експертні висновки та документи долучаються до матеріалів справи і розглядаються у сукупності з іншими доказами при з'ясуванні питання, чи відповідає усиновлення інтересам дитини. Саме наявність належної доказової бази дозволяє суду прийняти обґрунтоване рішення про надання особам статусу усиновлювачів [6].

Відповідно до частини 1 ст. 313 ЦПКУ розгляд справи по суті відбувається в судовому засіданні, участь у якому обов'язкова для особи, яка бажає усиновити дитину, а також для органу опіки та піклування чи уповноваженого органу виконавчої влади для справ, де заяву про усиновлення подають іноземні громадяни, обов'язкова також участь органу опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади [5]. Засідання проводиться у формі усного розгляду з можливістю залучення свідків, допиту учасників, дослідження письмових доказів і заслуховування експертів.

Особливу увагу суд звертає на встановлені обставини: стан здоров'я дитини і усиновлювача, матеріально-побутові умови, мотивацію усиновлювача, наявність або відсутність згоди біологічних батьків, факт позбавлення батьківських прав або інших процесуальних перешкод. Якщо дитина за віком і психофізичним станом може висловити власну думку, суд повинен її вислухати, забезпечивши при цьому відповідні умови та участь психолога за потреби; суд оцінює не лише вербальне волевиявлення, а й загальну картину взаємин дитини з особами, які претендують на статус усиновлювачів.

Під час дослідження доказів суд звертає увагу на їхню достовірність, належність, достатність та допустимість, при цьому кожен доказ оцінюється в сукупності. Суд не обмежений лише доказами, представленими сторонами: за потреби він ініціює витребування документів або проведення додаткових експертиз. Якщо під час розгляду виявляються обставини, що ставлять під сумнів доцільність усиновлення, суд відкладає розгляд для додаткового з'ясування або відмовляє у задоволенні заяви, керуючись принципом пріоритету інтересів дитини.

Частиною 1 ст. 314 ЦПКУ передбачено, що за результатами розгляду справи суд ухвалює рішення про усиновлення. У разі задоволення заяви суд зазначає у резолютивній частині рішення про усиновлення дитини або повнолітньої особи заявником (заявниками) [5].

За клопотанням заявника (заявників) суд вирішує питання про зміну імені, прізвища та по батькові, дати і місця народження усиновленої дитини, про зміну імені, прізвища, по батькові усиновленої повнолітньої особи, про усиновлювачів батьками.

Така згода надається у формі, що відповідає її вікові та стану здоров'я, якщо дитина не усвідомлює факту усиновлення, то її згода не потрібна.

Судові витрати, пов'язані з розглядом справи про усиновлення, відносяться на рахунок заявника (заявників).

Якщо після ухвалення рішення про усиновлення, але до набрання ним законної сили батьки дитини відкликали свою згоду на її усиновлення, суд скасовує рішення і поновлює розгляд справи.

Судове рішення про усиновлення може бути оскаржене в апеляційному порядку відповідно до ст. 293 ЦПКУ [5].

Підстави для визнання усиновлення недійсним: обман або підробка документів, усиновлення всупереч інтересам дитини, порушення встановленої процедури згідно до ст. 238 СКУ [7].

Для внесення змін у свою чергу до актового запису про народження усиновленої дитини або повнолітньої особи копія рішення суду надсилається до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення, а у справах про усиновлення дітей іноземцями також до уповноваженого органу виконавчої влади.

Висновки. Отже, проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що інститут усиновлення в Україні є складним правовим і соціальним механізмом, спрямованим на реалізацію принципу найкращих інтересів дитини, закріпленого у ст. 3 Конвенції ООН про права дитини (1989 р.) та відображеного у ст. 7 Сімейного кодексу України. Саме цей принцип повинен бути визначальним у діяльності судів, органів опіки та інших суб'єктів, які беруть участь у процесі усиновлення. Законодавче регулювання процедури усиновлення базується на нормах ЦПКУ (ст. 293–314), який визначає порядок розгляду справ у формі окремого провадження, а також на СКУ (ст. 211–224), що встановлює вимоги до усиновлювачів, перелік документів, участь органів опіки та критерії оцінки доцільності усиновлення.

Проте детальний аналіз показав, що низка питань залишається неврегульованою або реалізується неефективно на практиці.

Однією з ключових проблем є відсутність уніфікованої методики оцінювання готовності кандидатів до усиновлення. Хоч закон визначає загальні вимоги до осіб, які можуть бути усиновлювачами, відсутній єдиний порядок оцінювання морально-психологічних якостей, мотивів, готовності до виховання дітей із особливими потребами, а також механізм перевірки сімейної стабільності. Унаслідок цього в одних регіонах акти обстеження житлових умов містять розгорнуті дані про соціально-побутові та психологічні аспекти, тоді як в інших складаються поверхово, лише для формального підтвердження вимог ст. 212 СКУ.

Іншою серйозною проблемою є тривалість розгляду справ через відсутність ефективної системи електронної взаємодії між судами, органами опіки та соціальними службами. У більшості випадків документообіг здійснюється у паперовій формі, що призводить до затримок і суперечить принципу оперативності судового розгляду, передбаченому ст. 2 ЦПКУ.

У сфері міжнародного усиновлення зберігаються нормативні та практичні прогалини. Хоча Україна приєдналася до Гаазької конвенції 1993 року про захист дітей та співробітництво у сфері міждержавного усиновлення, механізм моніторингу умов проживання дітей після усиновлення за кордоном фактично не функціонує належним чином. Відсутність дієвого зворотного зв'язку з іноземними компетентними органами створює ризик неналежного захисту прав дітей, що суперечить ст. 21 Конвенції.

Проблемною залишається й післяусиновлювальна підтримка: відсутні чіткі механізми соціального супроводу дитини після усиновлення, що не дає змоги вчасно реагувати на проблеми адаптації чи конфлікти в сім'ї.

З метою вдосконалення системи усиновлення доцільно: розробити та затвердити єдину методику оцінки готовності до усиновлення на рівні підзаконного акта Мінсоцполітики, із визначенням обов'язкових критеріїв (морально-етичних, психологічних, соціально-економічних); запровадити електронну систему обміну інформацією між судами, органами опіки та соціальними службами; підвищити кваліфікацію фахівців шляхом спеціалізованого навчання суддів і соціальних працівників; удосконалити механізми міжнародного контролю за умовами проживання усиновлених дітей за кордоном відповідно до ст. 9 і 21 Гаазької конвенції;

запровадити післяусиновлювальний нагляд як обов'язкову стадію соціального супроводу дитини.

Таким чином, удосконалення процесуальних і організаційних механізмів у сфері усиновлення є необхідною умовою підвищення ефективності судового захисту прав дітей. Реалізація запропонованих змін сприятиме формуванню єдиної практики, забезпеченню прозорості процедур, зміцненню довіри до судової системи та, найголовніше, – створенню для кожної дитини стабільного, безпечного і люблячого сімейного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коваленко О.О. Особливості розгляду справ про усиновлення в окремому провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 88–92. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/7b2cd1b9-765d-41c1-9b0e-500014f18255> (дата звернення: 28.10.2025).
2. Тубольцева Я.С. Особливості суб'єктного складу у справах про усиновлення. *Інформація і право*, 2019. № 3. С. 132–139. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.3\(30\).194808](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.3(30).194808).
3. Тубольцева Я.С. Правова регламентація розгляду судами справ про усиновлення: основні положення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. С. 78–82. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_tom_1_2017/6_tom_1_2017.pdf (дата звернення: 28.10.2025).
4. Узагальнення практики розгляду судами цивільних справ про усиновлення дітей, позбавлення батьківських прав, встановлення опіки та піклування над дітьми від 01.01.2009 р. Апеляційний суд м. Києва / База даних «ЛІГА:ЗАКОН» (дата звернення: 28.10.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0003705-09> (дата звернення: 28.10.2025).
5. Цивільний процесуальний кодекс України (зі змінами та доповненнями): Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 28.10.2025).
6. Шевелуха М.О. Окреме провадження щодо розгляду судом справ про усиновлення. Проблеми питання цивільного та трудового права: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 13 квітня 2018 р.). Дніпро. 2018. С. 153–155. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/1444> (дата звернення: 28.10.2025).
7. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2002, № 21-22. Ст. 238. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 28.10.2025).